

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. 23, No. 3, Autumn 2023, 137-165
Doi: 10.30465/crtls.2023.40145.2523

**Laclau & Muoffe's Radical Democracy:
A Response to the Confusion of the New Left:
A Critique on the Book “*Hegemony and Socialist Strategy*”**

Mohammad Ali Tavana*

Farzad Azarkamand**

Abstract

Hegemony and socialist strategy; towards radical democratic politics of Laclau and Moff (1985), in the face of the confusion of the new left proposed the theory of radical democracy. This theory is progressive in at least two respects: 1. Democracy based on antagonistic politics. Laclau and Muoffe stated that controversy is a part of politics and hegemony is the only way to control it, but in contingent situations, the demands of opposing discourses can be articulated around an empty signifier and a new hegemony can replace previous hegemony. This process opens the way beyond Hobbesian pessimistic realism (and its authoritarianism) and Kant's moral idealism (and its conciliatory democracy); 2- Positive postmodernism in the form of the idea of post-fundamentalism. By accepting open and temporary hegemony, Laclau and Muoffe not only supported pluralism and its accompanying particularism, but also established an authority (reference) for political decisions and actions, thus it moves beyond universal fundamentalism to the Habermasian type and specific anti-fundamentalism to the Deleuze type. The former implies accepting the authority of reason to eliminate differences in the process of communicative action, and the latter implies the separation of minorities from the majority and the rejection of any general authority for political

* Associate Professor of Political Science (Political Thoughts), Academic staff of Shiraz University, School of Law and Political Science, Shiraz, Iran (Corresponding Author), ma.tavana@shirazu.ac.ir

** PhD Student in Political Science, Yasouj University, Yasouj, Iran, azarkamand.farzad@yahoo.com

Date received: 03-06-2023, Date of acceptance: 06-10-2023

action. Nevertheless, there are still fundamental criticisms of Laclau and Mouffe's intellectual project, including the superiority of the political over the economic and the social; the weakness of the subject's action; Western-centerism, and the Tendency to neo-Kantian transcendence.

Keywords: Laclau and Mouffe, Radical Democracy, Antagonism, Political, Hegemony, Post-Marxism, Post-Fundamentalism.

The book "*Hegemony and Socialist Strategy; Toward a Radical-Democratic Politics*", the joint work of Laclau and Mouffe is a response to the confusion of Marxist thought in the 1980s, and in front of two solutions, one is the Marxist revolution and the other is the acceptance of liberal democracy, it proposes a new idea called *radical democracy*. In order to change the socialist strategy, they present a new reading of Marxism: first, they replace the discourse conflict with the class conflict. In other words, they declare that what creates the identity of the subjects is not the class but the discourses. As a result, these discourses create the subject; second, instead of Marxist linear history, they replace contingent and event-based history. Third, conflict and controversy (antagonism) are an inseparable part of social life, and the revolution does not eliminate this characteristic.

Therefore, according to them, the political revolution will not change the reality of the social issue, nor will it lead us to the end of history, but will cause the totalitarian hegemony of a discourse, such an approach also rejects the consensus of reason as a definitive and final solution. That is, it considers the possibility of rational consensus between discourses impossible because the conflict is over identities; that is about being different. In addition, power exists in all realms and spaces, so calling for rationality is a kind of idealistic proposal. Therefore, the solution of Laclau and Mouffe is to democratize the conflict of discourses. It means to consider the hegemony of discourse as a natural result of the conflict of discourses and to provide a framework for its regularization.

Based on this, Laclau and Mouffe describe the constructive elements of discourses and hegemony. According to Laclau and Mouffe, the relationship between discourses is not rigid, stable, and definite. That is, discourses are formed in the face of other discourses and not based on inherent and fixed ideas. The result is that the competing discourse always defines each other's discourse boundaries. But how can the relationship between discourses be democratized? Their answer is temporary hegemony. A discourse can become hegemonic over others by articulating itself according to social

دمکراسی رادیکال لکلانو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۳۹

position. That is, any discourse that is more inclusive and provides a more inclusive articulation of its central signifier and floating signifiers in accordance with the social situation can determine the form and nature of the political order. This hegemony does not lead to dictatorship for three reasons: power is not one and zero and there is always the possibility of resistance. The social arena is always contingent and the events in it cannot be predicted. There is no complete, definitive, and predetermined discourse, or, as Laclau and Mouffe say, no discourse has a final stitch. Therefore, it is possible to change discourses. In simple terms, the fluidity of discourses and the intertwined boundaries of discourses have intertwined us and others. Therefore, it is not possible to remove the competitor's discourse. As a result of opposing the discourses, the competitor must replace them.

Finally, the idea of Lecleau and Mouffe made post-Marxist thought progress, because they turned hegemony into the general logic of the political. Hegemony no longer operates in the former political realm - such as the government or party - but in the social arena. Where different identities argue with each other and as a result of the logic of equivalence and accumulated demands, semantic signifiers overlap, and to be more precise, demands are articulated around empty signifiers such as *people*. A temporary hegemony is formed to meet the new demand. This hegemony does not mean the end of differences and the achievement of a stable consensus. The idea of radical democracy of Lecleau and Mouffe helps to increase the number of participating groups in the construction of political order.

Laclau and Mouffe's ideas have received serious criticism, such as: they did not differentiate between the discourse and non-discourse areas. The role of institutions in the formation of discourses is not clear. They have assumed that politics determines the field of society and economy. They do not consider independence for the subject. Radical democracy is not very compatible with the history of non-western societies, and finally, the idea of Laclau and Mouffe reproduces Kant's transcendentalism.

In other words, their thinking is idealistic and gullible. Among others, Antonio Negri declares that Laclau and Mouffe ignore the reality of the transition from industrial capitalism to cognitive capitalism and that new working classes have been formed around immaterial work. These new workers have become a heterogeneous whole and creative action has become a *multitudinal*, which can be turned into a revolutionary force through organization. In other words, Laclau and Mouffe ignore the capacity of the new working class to bring about fundamental transformation. With these words, the idea of radical democracy of Leclaus and Mouffe can be considered as a way towards

۱۴۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

the reconciliation of Marxism and positive postmodernism, which provides a possibility to go beyond essentialism, foundationalism, and linear meta-narrative.

Bibliography

- Bashiriyeh, H. (2008A). Political Thoughts in the 20th century; History of Marxist Thoughts, Tehran: Nashrene. [in Persian]
- Bashiriyeh, H. (2008B). Transition to democracy (theoretical debates), Tehran: Negah-Maaser. [in Persian]
- Foucault, M. (1990). The History of Sexuality, V 1: An Introduction, New York: Vintag Books. Futures. London: Routledge.
- Haghighat, S. (2008). Political Science Methodology, Qom: Mofid University. [in Persian]
- Harvey, K. (2012). Democratic Agonism: Conflict and Contestation in Divided Societies. <https://www.e-ir.info/2012/10/20/democratic-agonism-conflict-and-contestation-in-divided-societies/>
- Heywood, A. (2010). Politics, translated by Abdurrahman Alam, Tehran: Nashreney. [in Persian]
- Horkheimer M. & T. Adorno (2016). Dialectic of Enlightenment, translated by Murad Farhadpour and Omid Mehrgan, 6th edition, Tehran: Hermes.
- Howarth, D. (2011). "Discourse Theory" in the book Methodology and Theory in Political Science, authored by David Marsh and Jerry Stoker, translated by Amir Mohammad Haji Yousefi, Tehran: Research Institute of Strategic Studies. [in Persian]
- Howarth, D. (2015). Ernesto Laclau; Post-Marxism, Papolism and Criticue, London: Routledge Innovators in Political Theory .
- Jorgensen, Y. & L. Phillips (2010). Discourse Analysis as Theory and Method, translated by Hadi Jalili, Tehran: Nashreney. [in Persian]
- Laclau, A. & Mouffe, Ch. (2012). Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics, translated by Mohammad Rezaei, Tehran: Thaleth..
- Laclau, A. (1400). On Populist Reason, translated by Murad Farhadpour and Javad Ganji. Tehran: Markaz. [in Persian]
- Laclau, E. (2006) "Ideology and post-Marxism", Journal of Political Ideologies, Volume 11, Issue 2: Special Tenth Anniversary Issue: The Meaning of Ideology: Cross-Disciplinary Perspectives (II), Pages 103-114 .
- Leet, M. (1386). "Jürgen Habermas and Deliberative Democracy" in Liberal Democracy and Critics, edited by April Carter and Jeffrey Stokes, Tehran: Allameh Tabatabai University Press. [in Persian]
- Lemke, T. (2016). Bio-politics: An advanced introduction, translated by Behrad Rahmani, Tehran: markaz.
- Malpas, S. (2009). The Postmodern, translated by Bahram Behin, Tehran: Gognoos. [in Persian]

دمکراسی رادیکال لکلاؤ و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۴۱

- McNay, L. (2007). " Foucault and Agonistic Democracy" in Liberal Democracy and Critics, edited by April Carter and Geoffrey Stokes, Tehran: Allameh Tabatabai University Press. [in Persian]
- Mills, C. (2013). The philosophy of Agamben, translated by Poya Imani, Tehran: Markaz. [in Persian]
- Moshirzadeh, H. (2011). Evolution in the theories of international relations, Tehran: Samt. [in Persian]
- Mouffe, Ch. (2000a). the democratic paradox, London: verso .
- Mouffe, Ch. (2006). on the political, routledge/taylor and francis group, london and new york.
- Mouffe, Ch. (2009). "Essay in support of the controversial model of democracy" translated by Hasan Abniki in the book "Political Theory in Transition", editor: Noel Osullivan, Tehran: Kavir, pp. 187-214. [in Persian]
- Mouffe, Ch. (2000B). Deliberative Democracy or agonistic pluralism, institute fur Hoherstudien (Ihs), wien institute for advanced studies, Vienna..
- Mouffe, Ch. (2007). Artistic activism and agonistic space, art and research, a journal of ideas, contexts and ISSN 1752-6388 .
- Nash, K. (2009). Contemporary political sociology: globalization, politics, power, translated by Mohammad Taghi Delfrooz with an introduction by Hossein Bashirieh, Tehran: Kavir. .
- Negri, Antonio and Michael Hardt (1987) Multitude: War and Democracy in the Age of Empire, 2nd edition, Tehran: Nashreney. [in Persian]
- Negri, A. (2015) Negri on Hegemony: Gramsci, Togliatti, Laclau, in:
<https://www.versobooks.com/blogs/2179-negri-on-hegemony-gramsci-togliatti-laclau>
- Purcell, M (2008) Recapturing Democracy: Neoliberalization and the Struggle for Alternative Urban
- Qadri, H. (1390). Political thoughts in the 20th century, Tehran: Samt. [in Persian]
- Qavam, A. (2009). Comparative Politics, Tehran: Samt. [in Persian]
- Rorty, R. (2006) Contingency, Irony, and Solidarity, translated by Payam Yazdanjo, Tehran: Markaz [in Persian].
- Tajik, M. and P. Ashkurzadeh (2018) "Reflection on the possibility of the political subject according to Ernesto Laclau's theory", Political and International Approaches, Volume 10, Number 3 - Serial Number 3, Pages 52-73. [in Persian]
- Tansey, A & Jackson, N. (2012). Politics: The Basics, translated by Jafar Mohseni Darehbidi, Tehran: Gognoos. [in Persian]
- Ward, G. (2010). Postmodernism, translated by Qadir Fakhr Ranjbari and Abuzar Karmi, third edition, Tehran: Mahi. [in Persian]

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فصل‌نامه علمی (مقاله پژوهشی)، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

دمکراسی رادیکال لکائو و موفه: پاسخی به سرگشتگی چپ نو (نقدی بر کتاب هژمونی و استراتژی سوسیالیستی)

محمدعلی توانا*

فرزاد آذرکمند**

چکیده

هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال اثر لکائو و موفه (۱۹۸۵) در پاسخ به سردرگمی چپ نو، ایده دمکراسی رادیکال را طرح نمود. این ایده حداقل از دو جنبه پیشرو است: ۱- بنیان دمکراسی را بر امر سیاسی آنتاگونیستی می‌گذارد؛ زیرا از منظر لکائو و موفه ستیزه‌گرایی بخشی از امر سیاسی و هژمونی تنها راه کنترل آن است، اما در موقعیت‌های اقتضایی مطالبات گفتمان‌های مخالف می‌تواند حول یک دال تهی مفصل‌بندی شود و هژمونی جدید جایگزین هژمونی مستقر شود؛ این فرایند راهی فراسوی واقع‌گرایی بدبینانه هابزی (و اقتدارگرایی آن) و آرمان‌گرایی اخلاق‌گرایانه کانتی (و دمکراسی مصالحه‌جویانه آن) باز می‌کند؛ ۲- پسامدرنیسم مثبت را در قالب ایده پسابنیادگرایی صورت‌بندی می‌کند؛ لکائو و موفه با پذیرش هژمونی باز و موقتی نه تنها از تکثر و خاص‌گرایی حمایت می‌کنند، بلکه مرجعی نهایی اما موقتی برای تصمیمات و کنش‌های سیاسی تعیین می‌کنند و بدین سان فراسوی بنیان‌گرایی جهانشمول هابرماسی و ضد بنیان‌گرایی خاص‌گرای دلوزی گام برمی‌دارند. زیرا اولی متضمن پذیرفتن مرجعیت عقل - در قالب کنش ارتباطی - به منظور حذف اختلاف‌هاست و دومی متضمن جدایی اقلیت‌ها از اکثریت و رد هرگونه مرجعیت مشترک برای کنش سیاسی است. با وجود این، همچنان نقدهای اساسی بر

* دانشیار علوم سیاسی (گرایش اندیشه‌های سیاسی)، عضو هیات علمی دانشگاه شیراز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)، tavana@shirazu.ac.ir

** دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران، azarkamand.farzad@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۴

۱۴۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

پروژه فکری لکائو و موفه وارد است، از جمله: برتری امر سیاسی بر امر اقتصادی و اجتماعی؛ تضعیف کنش‌گری سوژه؛ غرب‌محوری و استعلاگرایی نوکانتی.

کلیدواژه‌ها: لکائو و موفه، دموکراسی رادیکال، آنتاگونیسم، امر سیاسی، هژمونی، پسامارکسیسم، پسابنیان‌گرایی.

۱. مقدمه

اندیشه کارل مارکس آبخور اصلی جریان‌های سوسیالیستی معاصر است. از زمانی که مارکس، دیدگاه‌های خود درباره سیاست، اقتصاد و نظام اجتماعی در غرب را مطرح کرد، تفاسیر متفاوتی از اندیشه‌های وی ارائه شده است. در حالی که در ابتدا سوسیالیسم مدرن، واکنشی در برابر گسترش سرمایه‌داری صنعتی و از خودبیگانگی طبقه کارگر بود، به تدریج در سده بیستم، جنبش سوسیالیستی به دو اردوی رقیب تقسیم شد. سوسیالیست‌های انقلابی به پیروی از لنین و بلشویک‌ها خود را کمونیست نامیدند؛ در حالی که سوسیالیست‌های اصلاح‌طلب - که شکلی از سیاست مبتنی بر قانون‌اساسی را پی می‌گرفتند - خود را سوسیال‌دموکرات نام نهادند (هیوود، ۱۳۸۹: ۷۸-۷۷). بر همین اساس، به تدریج زاویه دید متفکران سوسیالیست در عرصه‌های روان‌شناسی، اندیشه سیاسی، فلسفه، مطالعات فرهنگی، جامعه‌شناسی و هنر نیز متنوع‌تر شد. از این‌رو، عنوان *چپ سیاسی* نمی‌تواند بازتاب‌دهنده نحل‌های مختلف سوسیالیستی و به صورت خاص مارکسیستی باشد. آنچه وضعیت جریان‌های سوسیالیست را پیچیده می‌کند وقایع تاریخی همانند انقلاب ۱۹۱۷، جنگ‌های جهانی، ظهور فاشیسم، نازیسم و استالینیسم، استعمارزدایی پس از جنگ و ... است که تغییرات اساسی در مواجهه با ایده‌های مارکس همانند از خودبیگانگی، ایدئولوژی، طبقه، انقلاب، رهایی و ... به وجود آورد.

از جمله وقایع تاریخ مهم ترک‌های بلوک شرق و نهایتاً فروپاشی آن در دهه ۱۹۸۰ م است. کتاب «هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال» در میانه دهه ۱۹۸۰ م به نگارش درآمد. لکائو و موفه چند سال پیش از فروپاشی بلوک شرق، کوشیدند طرحی نو در جریان مارکسیسم در اندازند. زیرا با دو مساله بنیادین مواجه بودند؛ یکی اوج‌گیری نظم سیاسی لیبرال‌دموکراسی در قالب نولیبرالیسم و دیگری افول و سردرگمی جریان مارکسیستی. البته در این زمان نظریه انتقادی در قالب مکتب فرانکفورت و پساساختارگرایی هم‌چنان می‌کوشید در ایده‌های مارکس و حتی مفروضات آن تغییراتی ایجاد کند. برای مثال مکتب فرانکفورت می‌کوشید از دترمینیسم اقتصادی، آگاهی پرولتاریایی و منازعه طبقاتی،

دمکراسی رادیکال لکلائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۴۵

گذار نموده و نقدی فلسفی-اجتماعی از سرمایه‌داری ارائه کند و راهی برای بازگرداندن مدرنیته اصیل و فارغ از سلطه پیدا کند. در حالی که نسل اول متفکران فرانکفورت با بهره از نقد دیالکتیکی می‌کوشید از نظم روشنگری - به مثابه اسطوره جدید- نقاب‌زدایی کند (هورکهایمر و آدورنو، ۱۳۹۶: ۷۵)، هابرماس - به عنوان نماینده نسل سوم مکتب فرانکفورت ضمن نقد مدرنیته ابزار، گفتگوی عقلانی-اخلاقی را راهی به سوی دمکراسی مشورتی می‌دانست (لیت، ۱۳۸۶: ۱۴۸). از سویی دیگر جریان پساساختارگرایی ضمن نقد تاریخ خطی مارکس می‌کوشید ساختارهای سیال بر ساخته شدن سوژه و امکان‌های سوژه در برابر آن را طرح کند. از جمله فوکو با طرح شبکه همه‌جایی قدرت ایده دمکراسی مجادله‌ای را طرح نمود (مکنی، ۱۳۸۶: ۳۶۳). در چنین فضایی، لکلائو و موفه رویکرد پساساختارگرایانه به مارکسیسم را برگزیدند و در قالب تحلیل گفتمان بازآفرینی کردند. در واقع می‌توان اندیشه لکلائو و موفه را ترکیب بسط یافته از خوانش جدید از مارکسیسم و ایده فوکویی قدرت همه‌جایی دانست که می‌کوشید خود را به عنوان بدیلی برای چپ نو معرفی کند. بدین سان ایده دمکراسی رادیکال لکلائو و موفه پا به عرصه حیات گذاشت.

۲. معرفی اثر

کتاب «هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال» اثر ارنستو لکلائو و شنتال موفه شامل مقدمه مترجم فارسی، پیش‌گفتار و چهار فصل است که توسط محمد رضایی به فارسی ترجمه شده و نشر ثالث آن را به چاپ نموده است. این کتاب با شمارگان ۱۱۰۰ و در قطع رقعی روانه بازار شده است. در نوشتار حاضر، چاپ اول این اثر (۱۳۹۲) مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱،۲ خاستگاه فکری اثر و معرفی نویسندگان

ارنستو لکلائو (۱۹۳۵-۲۰۱۴) فیلسوف نامدار آرژانتینی به همراه همسرش شانتال موفه (۱۹۴۳) از متفکران چپ‌گرا پساساختارگرا هستند. لکلائو در دانشگاه بوینس آیرس در رشته تاریخ تحصیل نمود و تا سال ۱۹۶۹، از جمله اعضای حزب سوسیالیست ملی بود. این دو اندیشمند از پیشروان «مکتب تحلیلی گفتمانی اسکس» هستند. آنها آثار متعددی در حوزه گفتمان و نقد اندیشه‌های لیبرالی و چپ کلاسیک به رشته تحریر درآوردند که یکی از شناخته شده‌ترین اثر

۱۴۶ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

آنها، هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال است و حتی می‌توان گفت این کتاب مانیفست سیاسی آنهاست.

انگیزه اصلی لکائو و موفه در نگارش این کتاب احیای سوسیالیسم پس از ناکامی چپ کلاسیک در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی بود؛ با این تفاوت که اصراری بر تکرار اندیشه‌های چپ کلاسیک در عصر حاضر نداشتند، بلکه کوشیدند تفسیری جدید از مارکسیسم در قالب پسا ساختارگرایی ارائه کنند. بخشی اساسی از این تفسیر حول بازآفرینی زبان‌شناسی سوسوری و هژمونی گرامشی و قدرت-گفتمان فوکویی صورت گرفت. به تعبیر ساده‌تر زبان‌شناسی سوسوری را می‌توان مبنای معناشناختی نظریه گفتمان و صورت‌بندی مجدد از هژمونی گرامشی و قدرت-گفتمان فوکویی را هم می‌توان بنیان نظریه سیاسی لکائو و موفه دانست که در قالب مارکسیسم پسامدرنیستی، امکان آزادی و نقش‌آفرینی سوژه مدرن در جامعه متنازع سرمایه‌دارانه را فراهم آورد.

در کل، اندیشه‌های گرامشی و فوکو در طرح‌ریزی پروژه دموکراسی رادیکال لکائو و موفه تأثیر بسیار داشته است. آنان مفهوم هژمونی را از گرامشی اخذ کردند و آن را به تمام عرصه مدنی تسری دادند. ضمن این که نگرش فرهنگی گرامشی به رابطه زیربنا و روبنا سبب شد آنان به صورت کامل مارکسیسم اکونومیستی را کنار بگذارند. زیرا گرامشی با نفی تصور کلاسیک دوگانگی زیربنا و روبنا، بر استقلال ایدئولوژی و فرهنگ تاکید نمود. (بشیریه، ۱۳۸۷ الف: ۱۴۰). هم‌چنین لکائو و موفه کوشیدند ایده فوکویی «هرجا قدرت هست، مقاومت هم هست» (Foucault, 1990: 95) را بسط دهند (لکائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۳۹). هم‌چنین آنان تعریف خود از گفتمان را بیشتر مدیون تعریف فوکو از گفتمان و ترکیب آن با عناصر زبان‌شناسی سوسوری و هژمونی گرامشی هستند. زیرا فوکو معتقد بود هرگاه بتوان در میان اشیاء، انواع عبارات، مفاهیم یا گزینه‌های درون مایه‌ای، نوعی تکرار منظم را مشخص کرد (نظم، همبستگی، مواضع و کارکردها، تحولات) می‌توان گفت ... با صورت‌بندی گفتمانی سروکار داریم (فوکو به نقل از مشیرزاده، ۱۳۹۱: ۲۶۰).

در عین حال نمی‌توان از تأثیر اندیشه‌ورزی پسامدرن بر لکائو و موفه هم غافل شد. شاید بتوان جنس اندیشه‌ورزی لکائو و موفه را پسامدرن دانست، زیرا آنان از منظر مفروضات پسامدرنیستی به مارکسیسم می‌نگرند. البته لکائو و موفه خوانشی ایجابی از پست‌مدرنیسم دارند. بدین معنا که رسالت پست‌مدرنیسم را محدودسازی مطلق‌گرایی مدرنیته و بازسازی مفاهیم آن به صورت گشوده‌تر می‌دانند (مالپاس، ۱۳۸۸: ۱۷۹) بر همین اساس آنان از

دمکراسی رادیکال لکلائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۴۷

ایده‌های پسامدرن همچون بنیادستیزی و جوهرستیزی بهره بردند تا نه تنها بستر سیال شکل‌گیری سوژه، بلکه امکان کنش‌گری ایجابی آن را نیز نشان دهند (هوارت، ۱۳۹۰: ۲۰۱؛ تاجیک و شکورزاده، ۱۳۹۸: ۵۸). برای مثال آنان از دیدگاه شالوده‌شکنی دریدا بهره می‌برند تا نشان دهند دیگربودگی «دیگری» هرگز «وضع» ثابت به خود نمی‌گیرد. همچنین از ایده نفی فراروایت‌های لیوتار بهره می‌برند تا نشان دهند امکان تأسیس یک معرفت‌بنیادین، واقعی و معتبر وجود ندارد (وارد، ۱۳۸۹: ۲۲۷؛ قادری، ۱۳۹۰: ۱۶۰). به علاوه، از بنیادستیزی ریچارد رورتی بهره می‌برند تا نشان دهند «پیشامد» نقش اساسی در شکل‌گیری سوژه‌ها دارد (رورتی، ۱۳۸۵: ۱۳۱). بدین ترتیب می‌توان لکلائو و موفه را بسط‌دهنده اندیشه‌های مارکسیستی در قالب پسامدرنیسم دانست. در کل لکلائو و موفه برای گسترش ایده پسامارکسیستی خود، نظریات پساساختارگرایانه دریدا و فوکو، فلسفه پساتحلیلی ویتگنشتاین و رورتی، روانکاوی لاکان و فروید را در قالب جدیدی تحت عنوان گفتمان ترکیب کردند (Howarth, 2015: 1).

۲،۲ تأثیر عوامل بیرونی و محیطی بر شکل‌گیری اثر

بنا بر الگوی روش‌شناسی اندیشه اسپریگنز، هر اندیشه‌ای در مواجهه با یک بحران (چه عینی و چه ذهنی) آغاز می‌شود. بر این اساس باید پرسید: بحرانی که لکلائو و موفه با آن مواجه بودند، چه بود؟ لکلائو و موفه در زمانه‌ای می‌زیستند که رژیم‌های کمونیستی در حال سقوط بودند و نئولیبرالیسم در حال نفوذ به سایر نقاط جهان بود. همچنین در جهان سوم نظام‌های سیاسی بیشتری به سوی دمکراسی حرکت می‌کردند. این خیزش عظیم به سوی دموکراسی همان چیزی است که هانتینگتون از آن تحت عنوان «موج سوم دموکراسی» یاد می‌کند (بشیریه، ۱۳۸۷: ۱۰۸-۱۰۷). غلبه الگوی سیاسی لیبرال دموکراسی، اقتصاد بازاری، شکست عینی اردوگاه چپ را تداعی می‌کرد. بنابراین طبیعی است که لکلائو و موفه می‌کوشیدند پیوندهای عمیق‌تر میان تفکر چپ و دموکراسی برقرار کنند. از این رو آنان اعلام کردند؛ وظیفه چپ انکار ایدئولوژی لیبرال‌دموکراتیک نیست، بلکه به عکس، عمیق‌تر کردن و بسط آن در جهت دموکراسی تکثرگرا و رادیکال است (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۷۲).

آشکار است که لکلائو و موفه، همانند سایر متفکران مارکسیستی کالایی‌شدن زندگی و رواج مصرف‌گرایی را یکی از بحران‌های برآمده از سرمایه‌داری می‌دانند. از نظر آنان این شیوه «کالایی‌شدن» زندگی اجتماعی، مناسبات اجتماعی پیشین را نابود کرده است و روابط کالایی را

به جای آن نشانده است و از رهگذر آن، منطق انباشت سرمایه‌دارانه به نحو فزاینده‌ای در حوزه‌های بی‌شماری نفوذ کرده است. در نتیجه فرد نه فقط به خاطر فروش نیروی کار، بلکه از رهگذر ادغام وی در روابط اجتماعی متعدد دیگر مانند فرهنگ، اوقات فراغت، بیماری، آموزش، سکس و حتی مرگ، منقاد سرمایه می‌شود. بدین معنا تمام قلمروهای زندگی جمعی یا فردی در چنبره مناسبات سرمایه‌داری قرار گرفته است (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۵۰). پس نیاز به راهی جدید است تا به این بحران‌ها پاسخ دهد. همچنین از دهه ۱۹۶۰ به بعد شاهد شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی جدید هستیم؛ جنبش‌هایی که بیش از آن که طبقاتی باشند، جنسیتی، قومی، فرهنگی و ملی بودند. همچنین کنش‌های سیاسی نیز در حال تغییر بود. برای مثال رأی‌دهندگان دیگر کمتر بر حسب طبقه، رای می‌دادند؛ حمایت از احزاب سیاسی بر مبنای «منافع طبقاتی» در حال کاهش بود (نش، ۱۳۸۹: ۱۴۳؛ قوام، ۱۳۸۸: ۲۰۵). بنابراین تحلیل مارکسیستی مبتنی بر «طبقه» نمی‌توانست در این زمینه راهگشا باشد.

در نهایت، شکل‌گیری ایده دموکراسی رادیکال در اندیشه لکلائو و موفه را می‌توان پاسخی به بحران دموکراسی‌نماینده‌گی در غرب و نابسندگی بدیل آن یعنی دموکراسی‌مشورتی یورگن هابرماس دانست. موفه در واکنش به این بحران می‌نویسد: «ما نیاز به مدلی از دموکراسی داریم که درک عمیقی از جوهره سیاست داشته باشد» (Mouffe, 2000b: 13)؛ 3: (Mouffe, 2007). وی دلیل مخالفت خود با هابرماس را این‌طور بیان می‌کند: «برای هابرماس، دموکراسی باثبات و قوی نیازمند یک جامعه سیاسی همگرا از طریق بینش عقلانی نسبت به مشروعیت است. در حالی که با ارائه استدلال‌های مربوط به عقلانیت متجسم در نهادهای لیبرال دموکراسی نمی‌توان به پدید آمدن شهروندان دموکراتیک کمک کرد. شهروندان دموکراتیک تنها می‌توانند از طریق متکثر کردن نهادها، گفتمان‌ها و اشکال زندگی به وجود آیند که با ارزش‌های دموکراتیک همخوانی دارد (mouffe, 2000a: 9-11). بدین ترتیب در عرصه سیاسی نیز رویکرد لیبرال‌های سیاسی بر این بود که انسان‌ها به هنگام مباحثه می‌بایست عقاید مذهبی و اعتقادی خود را کنار گذاشته و با هم گفت‌وگو کنند. رویکرد موردنظر موفه در تقابل با این ایده هابرماس مطرح شد که در واقع تمثیلی از تقابل مدرن و پسامدرن در نظر گرفته می‌شود (Harvey, 2012: 2). بر مبنای آنچه لکلائو و موفه مطرح کردند ایده دموکراسی ارتباطی هابرماس نوعی برنامه‌ریزی جذاب در اختیار جریان نئولیبرالیسم قرار داده است تا بتواند وضع موجود را هژمون سازد (Purcell, 2009: 17). در مجموع می‌توان گفت این بحران‌ها، از مهم‌ترین عواملی بودند که باعث شکل‌گیری ایده دموکراسی رادیکال در اندیشه لکلائو و موفه شدند.

دمکراسی رادیکال لکلاو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۴۹

۳. تحلیل شکلی اثر

تحلیل شکلی کتاب هژمونی و استراتژی سوسیالیستی را می‌توان به دو بخش امتیازات و کاستی‌های اثر تقسیم نمود.

۱,۳ امتیازات شکلی اثر

این کتاب از نظر شکلی چندین امتیاز دارد: ۱- جلد کتاب منقش به نقاشی انوره دومیه است با عنوان «شورش» یا «قیام» که به اعتراضات مردمی اشاره دارد و از این جهت با محتوای اثر قرابت دارد؛ ۲- مترجم برای بسیاری از واژگان معادل‌هایی تخصصی برگزیده است؛ برای مثال صفحه ۴۷ سطر هفتم از اصطلاح تخصصی «سرمایه‌داری سازمان یافته» استفاده شده است که متداول است؛ یا در صفحه ۵۶ سطر هفدهم از اصطلاح «جنگ فرسایشی» استفاده شده است که یکی از مفاهیم تخصصی در اندیشه کائوتسکی و انقلاب است؛ ۴- اغلاط املائی و نگارشی نیز انگشت‌شمار است و می‌توان از آنها چشم‌پوشی کرد.

۴. تحلیل محتوایی اثر

۱,۴ ارزیابی متن و اهداف اثر

کتاب هژمونی و استراتژی سوسیالیستی می‌کوشد استراتژی چپ در وضعیت جدید را ترسیم کند و این پرسش را طرح می‌کند: «آیا همچنان باید بر مفهوم طبقه، رهایی‌کارگر، کمونیسم و نفی لیبرال‌دموکراسی تاکید کرد یا اینکه باید استراتژی تازه‌ای را برگزید؟» در پاسخ به این سؤال، نویسندگان با قاطعیت از عدم اعتبار چپ‌کلاسیک سخن می‌گویند و معتقدند بحث جدی درباره مقولات مارکسیستی هنگامی ممکن می‌شود که از مواضع انتولوژیک [هستی‌شناسی] قائل به «طبقه‌ای جهانی» چشم‌پوشی کنیم. آنان از این زوایه جریان مارکسیسم را نقد می‌کنند. مهم‌ترین این انتقادات را می‌توان چنین خلاصه نمود:

۱. ستیزه‌گری در نظریه تاریخی مارکس از دو جهت نقش ثانویه دارد: نخست این که مارکس ستیزه‌گری را صرفاً به تضاد میان نیروهای تولید و روابط تولید محدود می‌کرد. یعنی مارکس تصور می‌کرد عامل اصلی تضاد و ستیز در تاریخ، اقتصاد است؛ دوم این که مارکس تصور می‌کرد می‌توان این خصومت و ستیزه‌گری را از تاریخ (یا به تعبیر دقیق‌تر در پایان تاریخ) با انقلاب کارگری از زندگی شهروندان حذف نمود. درحالی که از نظر

لکلائو و موفه خصومت و ستیزه‌گری اجتماعی، عنصر اساسی تاریخ به ویژه تاریخ مدرن - است.

۲. مارکس نگرش ماتریالیستی به تاریخ داشت. مارکس تضاد طبقاتی را به عنوان محرک تاریخ می‌دانست. در حالی که لکلائو و موفه ماتریالیسم را با یک نگرش فرهنگی‌تر جایگزین کردند. زیرا جامعه متاخر (از دهه ۱۹۸۰ به بعد) نه ضرورتاً بر مبنای طبقات، بلکه بر مبنای هویت‌های سیاسی و اجتماعی سیال، متکثر و تودرتو بنا شده‌اند؛ بدین‌سان لکلائو و موفه ستیزه‌گری را به مثابه امر واقع اجتماعی-سیاسی نه میان طبقات، بلکه میان هویت‌ها می‌دانند.

۳. مارکس اقتصاد را بر سیاست برتری می‌داد. در حالی که از منظر لکلائو و موفه این سیاست است که فضاها را ساختار بندی می‌کند و بدین اقتصاد نقش ثانویه دارد. البته از منظر برخی پژوهشگران همانند نگری، لکلائو و موفه در هم‌تنیدگی اقتصاد، سیاست و اجتماع را چندان جدی نمی‌گیرند. به یک معنا سازوکارهای اقتصادی نظام سرمایه‌داری در ایجاد گفتمان‌ها در حاشیه قرار می‌گیرد (Negri, 2015).

۴. جریان مارکسیسم همانند سایر جریان‌های مدرن موقعیت‌های اجتماعی را متصلب تصور می‌کند و نقش عناصر فرهنگی و به ویژه زبان را در ساخت اجتماعی تقریباً نادیده می‌گیرد. این که هر موقعیت اجتماعی نتیجه گفتگو با دیگری بر اساس یک چهارچوب نمادین است که آن موقعیت را از اساس سست، لرزان و بی ثبات می‌کند (لکلائو، ۲۰۰۶: ۱۰۳-۱۱۴).

لکلائو و موفه می‌کوشند فراسوی مارکسیسم قدم بگذارند. از نظر آنان هدف روشن است: «اتخاذ راهبردی جدید برای احیای چپ و نفی مفاهیم و انگاره‌های چپ کلاسیک». به همین منظور از مفاهیم جدید نظیر «گفتمان»، «هژمونی»، «مفصل‌بندی»، «رادیکال دموکراسی» سخن به میان می‌آورند تا استراتژی خود را طرح‌ریزی نمایند. این دو، استراتژی رادیکال کردن دموکراسی یا همان دموکراسی رادیکال را به عنوان راهبردی مطمئن برای احزاب و متفکرین چپ در دنیای معاصر معرفی می‌کنند (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۶؛ حقیقت، ۱۳۸۷: ۵۳۳). به یک معنا آنان برای استراتژی سوسیالیستی خود رویکرد فرهنگی را برمی‌گزینند و مفاهیم طبقه، زیربنا-روینا، کارگر و جبر تاریخی را به کنار می‌گذارند. در مجموع محتوای اثر را از دو منظر درون‌ساختاری و برون‌ساختاری می‌توان نقد نمود.

دمکراسی رادیکال لکلائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۵۱

۲,۴ نقد درون‌ساختاری (میزان انسجام درونی اثر)

نقد درونی اثر را بر مبنای میزان سازگاری مطالب، انسجام و نظم درونی آن می‌توان موردسنجش قرار داد. بر این اساس می‌توان ارتباط منطقی فصول متفاوت را بررسی کرد. فصل اول بر تبارشناسی مفهوم هژمونی تمرکز دارد. برای این منظور ابتدا اندیشه متفکرانی مارکسیستی مانند رزا لوکزامبورگ، پلخانف و کائوتسکی مطرح و نقد می‌شود. برای مثال لکلائو و موفه نشان می‌دهند برای کائوتسکی مبارزه طبقاتی هم نظریه، هم تاریخ و هم استراتژی است؛ در نتیجه بسیار خام و ساده‌انگارانه است. با وجود این، کائوتسکی به ما اجازه می‌دهند تا تغییر پارادایم در آستانه تغییر قرن [بیستم] و بحران همراه آن را درک کنیم (به‌ویژه از این زاویه که نظریه مارکس با وقایع روی داده چندان همخوانی ندارد) (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۴۲-۴۱). از منظر لکلائو و موفه خوانش اقتصادمحورانه، پوزیتیویستی، عملگرایانه و تکاملگرایانه از مارکس، به ویژه با لوکاچ و گرامشی جای خود را به خوانش فلسفی مبتنی بر ایده‌آلیست هگلی می‌دهد (بشیریه، ۱۳۸۷ الف: ۱۲۵). برای مثال این گرامشی بود که با رویکرد فرهنگی‌گرایانه (و تاکید بر مفهوم هژمونی) رابطه زیربنا-روبا را متحول کرد. در حالیکه مفهوم «هژمونی» در مارکسیسم روسی (از جمله لنین و تروتسکی)، در ارتباط با غلبه پرولتاریا بر نظام سرمایه‌داری به کار می‌رفت، گرامشی مفهوم «هژمونی» را با مفهوم «بلوک تاریخی» سورل ترکیب نمود تا درکی جدید از آن ارائه کند (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۸۷-۸۶). لکلائو و موفه با توجه به همین معنا از «هژمونی» می‌کوشند منطق سیاسی جدیدی را (در فصل دوم کتاب) طراحی کنند. آنان همانند گرامشی برداشت‌های اولیه (مارکسیسم کلاسیک) از مفهوم «هژمونی» را نقد می‌کنند و اعلام می‌دارند «امروزه سخن گفتن از طبقه کارگر متحد و یکدست و به طریق اولی، نسبت دادن آن به سازوکاری که در منطق انباشت سرمایه‌داری ریشه دارد، ناممکن است» (همان: ۱۴۴). به تعبیر دیگر در سرمایه‌داری معاصر طبقه کارگر «حقیقی» وجود ندارد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۱۴۷). به تعبیر دیگر این گفتمان‌ها - نه طبقات - هستند که هویت سوژه را تعیین می‌کنند، بنابراین به جای تاکید بر طبقه کارگر باید بر گفتمان‌ها به عنوان بازیگران اصلی عرصه سیاسی تاکید کرد. با توجه به وجود گفتمان‌هایی که هر کدام حقیقت خاص خود را تولید می‌کنند، نمی‌توان از نظم سیاسی/جماعی سخن گفت. پس نظم سیاسی را می‌بایست بر مبنای تکرار غیرقابل جمع گفتمان‌ها بنا نهاد (Mouffe, 2000: 18).

اما چگونه می‌توان در میان این گفتمان‌های غیرقابل جمع و عموماً متخاصم یک نظم جدید دمکراتیک ایجاد نمود؟ پاسخ بدین پرسش از فصل سوم با عنوان «فراسوی ایجابیت امر

اجتماعی: تخصصات و هژمونی» آغاز می‌شود. پاسخ لکلائو و موفه با تعریف آنان از امر سیاسی تناسب دارد؛ بدین معنا که اگر بپذیریم که سیاست، عرصه تخصص است، پس راه‌حل نهایی برقراری نظم و کنترل این تخصص، هژمونی -البته از گونه موقت آن- است. نتیجه این که لکلائو و موفه می‌کشند هژمونی و راه رسیدن بدان را دموکراتیک کنند. بدین معنا که تک گفت‌وگوهای متخصص باید بپذیرند تا زمانی که خصومت وجود دارد، نمی‌توانند حضور کاملی برای خود داشته باشند. در واقع نیروهای مخالف، معارض حضور ما نیستند: وجود عینی آن‌ها نمادی از نبود (non-being) ماست؛ چنین شیوه بودن، سرشار از معانی متکثر است که مانع از تثبیت کامل ایجابیت ما/آن‌ها می‌شود (همان: ۲۰۵). به تعبیر دیگر تخصص همواره با عدم قطعیت و مفروضات ناپایدار سروکار دارد و مانع از «دوخت‌نهایی» در عرصه سیاست و اجتماع می‌شود. بنابراین هرگونه پیش‌گویی قطعی درباره آینده، به معنای افتادن در دامی است که پیش از این مارکسیسم کلاسیک و تفکر دموکراتیک مدرن در آن افتاده‌اند. برای مثال تفکر سیاسی جامعه دموکراتیک مدرن عمدتاً مبتنی بر خوش‌بینی نسبت به جامعه‌پذیری انسان بوده است. بر همین اساس طرفداران روشنگری (همانند هابرماس) تصور می‌کنند خشونت و تخصص به عنوان پدیده‌های کهن را می‌توان به برکت پیشرفت مبادله و ایجاد ارتباط شفاف در میان مشارکت‌جویان عقلانی، از طریق نوعی قرارداد اجتماعی، از میان برداشت و در مقابل کسانی که این نگرش خوش‌بینانه را به چالش می‌کشند به طور خودکار به عنوان دشمنان دموکراسی تلقی می‌شوند (mouffe, 2006: 2-3).

لکلائو و موفه در برابر این نگرش خوش‌بینانه موضع می‌گیرند و بیش از هر چیز بر اساس نسبی‌گرایی و بنیان‌ستیزی تلاش می‌کنند تثبیت‌ناپذیری معناها، هویت‌ها و سیاست‌ها را نشان دهند. آنان در همین راستا از هم‌ارزی (equivalence) و عدم تثبیت معناها سخن می‌گویند و اعلام می‌کنند:

بی‌بنیادی (non-constitutivity) -یا تصادفی بودن- نظام تفاوت‌ها، خود را در تثبیت‌ناپذیری (unfixity) نشان می‌دهد که خود حاصل منطقی هم‌ارزی است. خصلت نهایی این تثبیت نیافتگی، یعنی ناپایداری غایی هر تفاوت، خود را در رابطه هم‌ارزی تام نشان می‌دهد که در آن ایجابیت متفاوت در معانی متکثرش منحل می‌شود (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۰۸).

دمکراسی رادیکال لکلائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۵۳

لکلائو و موفه از این طریق به عدم قطعیت در امور اجتماعی و سیاسی می‌رسند و در نهایت گشودگی و عدم قطعیت امر اجتماعی را نشان می‌دهند و اعلام می‌کنند سلبیت و تخصم، ضامن خصلت بنیادین کردارهای مفصل‌کننده و هژمونیک است (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۳۱).

در نهایت لکلائو و موفه در فصل چهارم تحت عنوان «هژمونی و دموکراسی رادیکال»، ایده دموکراسی رادیکال خود را شرح می‌دهند. مهم‌ترین خصلت دموکراسی رادیکال آنها عدم قطعیت و تخصم است. به تعبیر دقیق‌تر، از منظر آنان جایی برای معانی قطعی و پیشینی وجود ندارد و تخصم و پیکار (نه اجماع) بر سازنده سیاست و اجتماع هستند. موفه معتقد است با توجه به چشم‌انداز «تکنرگرای مجادله‌ای»، هدف سیاست دموکراتیک ساخت گروه «آن‌ها» دیگر نه به عنوان دشمن - که باید نابود شود - بلکه به عنوان یک «مخالف» است: یعنی به عنوان کسی که می‌توان با ایده‌هایش مبارزه کرد اما نمی‌توان حق وی برای دفاع از ایده‌هایش را زیر سؤال برد. در این منظر تساهل به معنای نادیده گرفتن ایده مخالف یا بی‌تفاوتی بودن نسبت به چشم‌اندازهای دیگر نیست، بلکه مستلزم کنار آمدن با کسانی است که دارای چشم‌اندازهای مخالف هستند. به این ترتیب، در دمکراسی رادیکال، ستیزه‌گری و مخالفت از عرصه عمومی حذف نمی‌شود بلکه کنترل می‌شود (موفه، ۱۳۸۸: ۲۰۸-۲۰۷). به تعبیر ساده، دموکراسی رادیکال حول گفتمانی جهانشمول شکل نمی‌گیرد؛ دیگر موقعیتی معرفت‌شناختی نیست که سوژه‌ها و طبقات «جهانشمول» از طریق آن سخن می‌گویند، بلکه وضعیتی هستی‌شناسانه است که در بستر آن هر گروه، هویت گفتمانی خود را ایجاد می‌کند (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۹۲).

نتیجه اینکه نمی‌توان به نحوی پیشینی ظهور تخصمات را مشخص ساخت؛ چون هیچ سطحی وجود ندارد که دائماً سایر سطوح را تعیین کند و به همین دلیل، شاهد جابجایی منطق‌های اجتماعی خاص در یک عرصه هستیم. بر این اساس دموکراسی رادیکال با کثرت امر اجتماعی پیوند دارد و امکان تحقق آن مستقیماً حاصل مرکززدایی از عاملانی است که در قالب سوژه‌ها شکل می‌گیرند و همچنین جابجایی‌هایی که درون این تکنر رخ می‌دهد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۷۸). در چنین جامعه‌ای، امکان هیچ‌گونه آشتی نهایی وجود ندارد. به تعبیر دیگر هرگز نمی‌توان مبارزه بین پروژه‌های هژمونیک را به صورت عقلانی آشتی داد (Mouffe, 2007: 4).

با این اوصاف لکلائو و موفه با بازسازی مفهوم هژمونی در بستر راهبرد سوسیالیستی شروع می‌کنند تا گونه‌ای جدید از دمکراسی رادیکال (آنتاگونیسمی) را طراحی کنند. بر این اساس فصل اول کتاب به تبارشناسی مفهوم هژمونی در سنت فکری مارکسیستی (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۳۰-۴۹) و همین‌طور پاسخ متفکران مارکسیست به بحران‌های اجتماعی-تاریخی

۱۵۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

اختصاص دارد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۴۹-۸۷)؛ فصل دوم نشان می‌دهد که منطق امر سیاسی تضاد و تنش است و هژمونی یگانه راه برقراری نظم در چنین بستری است. بر همین اساس لکلائو و موفه نسبت خلاء مفهومی و سیاسی (خلاء مضاعف) در بین‌الملل دوم سوسیالیستی با اخلال‌های هژمونی سیاسی مدرن را بررسی می‌کنند (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۸۹-۱۵۲). هم‌چنین در این فصل نشان داده می‌شود نگرش ذات‌گرایانه به روابط اجتماعی و اقتصادی، مارکسیست‌ها را به دشواری انداخته است (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۱۳۲)؛ فصل سوم به مفصل‌بندی امر اجتماعی در بستر تخصیص سیاسی اختصاص دارد. در این فصل نشان داده می‌شود که تخصیص و هژمونی عناصر اصلی امر اجتماعی هستند و به جای ایجابیت امر اجتماعی می‌بایست امکان مفصل‌بندی و باز مفصل‌بندی هویت‌های متفاوت در عرصه اجتماعی فراهم شود. بدین منظور این فصل ابتدا به این موضوع می‌پردازد که هر پدیده در عرصه اجتماعی چند جانبه شکل می‌گیرد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۱۶۰)؛ سپس به موضوع مفصل‌بندی هویت‌ها در درون گفتمان می‌پردازد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۱۷۱)؛ در مرحله بعد فرایند شکل‌گیری هویت سوژه در درون گفتمان بررسی می‌شود (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۱۸۷)؛ آن‌گاه نشان داده می‌شود که تخصیص امری استعلایی نیست، بلکه امری عینی است که در روابط اجتماعی شکل می‌گیرد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۱۹۸)؛ سپس نشان داده می‌شود که در روابط اجتماعی منطق هم‌ارزی و تفاوت مبنای تخصیصات هستند (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۱۲) و در نهایت اینکه چگونه این مقولات به تولید هژمونی می‌انجامد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۱۶). نهایتاً در فصل چهارم دمکراسی رادیکال یگانه راهی معرفی می‌گردد که می‌تواند این تخصیصات را مفصل‌بندی نماید. به بیان ساده لکلائو و موفه ضمن نقد ایدئولوژی لیبرالیسم نشان می‌دهند که جریان چپ (مارکسیستی) همچنان دارای این ظرفیت است که امر سیاسی مجادله آمیز را در بستر اجتماعی تنش آلود مفصل‌بندی نماید. بر همین اساس چالش‌های پیش روی چپ جدید را نشان می‌دهند و در نهایت جامعه مطلوب چپ را ترسیم می‌نمایند. بر همین اساس در این فصل ابتدا نقش انقلاب دمکراتیک در عصر مدرن (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۳۲۸)؛ سپس مواضع محافظه‌گرایان و نئولیبرال‌ها در قبال دمکراسی بررسی می‌شود (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۶۵) و نهایتاً دمکراسی رادیکال به عنوان گونه‌ای جدید از دمکراسی چپ معرفی می‌گردد (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۷۱). از این منظر تسلسل و ارتباط درونی مطالب خواننده را به هدف مدنظر نویسندگان هدایت می‌کند.

دمکراسی رادیکال لکلاو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۵۵

۳,۴ ارزیابی ترجمه اثر

شاید بتوان مهمترین کاستی ترجمه را معادل سازی نامناسب برای برخی واژگان دانست. در این باره می توان به چند مورد اشاره نمود: مترجم به جای استفاده از اصطلاح رایج «مارکسیسم ارتدکس»، از «ارتدوکسی مارکسیسم» استفاده کرده است که متداول نیست. در عین حال اصطلاح «ارتودکسی» به لحاظ املاتی درست نیست. بهتر است «ارتدکسی» نوشته شود. نظیر: صفحه ۳۵ سطر سیزدهم، صفحه ۴۱ سطر چهارم، صفحه ۴۹ عنوان تیتراژ «ارتدوکسی مارکسیسم» نامگذاری شده است. همچنین در سراسر متن از «رادیکال دمکراسی» استفاده شده است در حالی که «دمکراسی رادیکال» کاملاً متداول است؛ صفحه ۳۲ سطر دهم به جای واژه «نشت» واژه «رسوخ» مناسب تر به نظر می رسد؛ با ارجاع به صفحه ۳۵ بهتر است معادل مناسب تری برای کلمه «mobilization» انتخاب شود، برای مثال معادل «بسیج» با توجه به این که بحث از انقلاب است مناسب تر است تا واژه «تدارک» که غیر تخصصی است؛ صفحه ۶۷ سطر هشتم، آوردن علامت اختصاری «SPD» درون متن صحیح نیست، بهتر است معادل فارسی آن در متن آورده شود و این اصطلاح در پاورقی آورده شود؛ صفحه ۹۰ برای واژه «entity»، معادل فارسی «موجودیت» مناسب تر به نظر می رسد تا «هستارها»؛

هم چنین در برخی موارد اصطلاحاتی به چشم می خورند که معادل فارسی مناسبی برای آنها ذکر نشده و توضیحی در پانویس برای آنها نیامده است. بهتر است در صفحه ۲۶ سطر هفتم و صفحه ۱۰۴، سطر دوم به جای واژه «انتولوژیک» معادل فارسی آن یعنی «هستی شناسی» آورده شود؛ در صفحه ۴۴ به جای اصطلاح «هیگرولیف اجتماعی» معادل فارسی «خطنگاری اجتماعی» مناسب تر است؛ صفحه ۶۰ سطر یازدهم به جای «دوآلیسمی» بهتر است «دوگانگی» یا «دو تایی» استفاده شود و معادل انگلیسی آن در پایین صفحه آورده شود. همین واژه در صفحه ۹۰ سطر اول نیز به همین سیاق آمده است که بهتر است اصلاح گردد؛ در سطر یازدهم صفحه ۹۰ و همین طور صفحه ۱۲۷ سطر سیزدهم به جای «مورفولوژیک» بهتر است معادل فارسی مناسب مثلاً «ریخت شناختی» انتخاب شود؛ صفحه ۹۵ سطر ۲۱ از دو اصطلاح «پارول» و «لانگ» در زبان شناسی سوسور سخن به میان آمده که بهتر است در پانویس، توضیحی درباره آنها آورده شود؛ صفحه ۱۱۳، سطر ۲۲ بهتر است معادل فارسی مناسب برای «توتولوژیک» برای مثال «این همانی» انتخاب شود؛ در صفحه ۱۸۳، سطر ۲۲ بهتر است معادل فارسی اصطلاح «Points de Caption» آورده شود؛ در صفحه ۵۵ سطر چهارم و

۱۵۶ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

پنجم بهتر است اصطلاح «پروپاگاندا» به «تبلیغات» تغییر یابد؛ در صفحه ۱۱۵ سطر ۱۹ به جای «اپیزودیک» اصطلاح مناسب‌تری انتخاب شود برای مثال «بخش».

در نهایت اینکه برخی اصطلاحات سرهم نوشته شده‌اند که بهتر است جدا از هم نوشته شوند، نظیر: صفحه ۱۱۶ سطر دهم «مسلطند» نادرست است و صحیح آن «مسلطانند» درست است؛ صفحات ۱۱۸ سطر ششم و ۱۳۴ سطر ۲۴ «ساختیابی» روی هم نوشته شده که بهتر است نوشته شود «ساخت‌یابی»؛ صفحه ۱۵۸ سطر نهم «یکپارچگیشان» جدا نوشته شود «یکپارچگی آنها»؛ صفحه ۲۲۳ سطر چهارم «دائمنند» مناسب نیست بهتر است «دائمی‌اند» آورده شود؛ و در آخر صفحه ۲۳۰ سطر پنجم کلمه «می‌سازد» اشکال تایپی وجود دارد و بهتر است اصلاح شود.

۴،۴ نقد برون‌ساختاری اثر

۱،۴،۴ میزان سازگاری مبانی و مفروضات اثر با محتوای آن

از نظر لکلائو و موفه مارکسیسم کلاسیک به دلیل طبقه محوربودن، نمی‌تواند مسائل عصر جدید -به ویژه منازعه میان گفتمان‌های رقیب- را تحلیل کند (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۶). در مقابل آنان نشان می‌دهند که گفتمان‌ها بازیگران اصلی عرصه سیاسی هستند اما گونه‌ای منازعه غیردمکراتیک میان آنان برقرار است. بر همین اساس تلاش می‌کنند این منازعه را دمکراتیک و قاعده‌مند کنند. در قدم نخست آنان بنیان‌های هستی‌شناختی گفتمان‌های سیاسی را بررسی می‌کنند. از نظر آنان گفتمان‌های سیاسی رقیب همچون خود-دیگری رابطه‌ای وجودی با هم دارند، بنابراین نه تنها برای بازشناسی خود به دیگری نیاز دارند بلکه اساساً دال‌های آنان به صورت بینامتنی تولید و بازتولید می‌شود. بر همین اساس می‌توان از دو راهی جنگ همه علیه همه یا پنهان بردن به اقتدارگرایی رهایی یافت (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۷). برای این رهایی آنان می‌کوشند به تاسی از گرامشی رابطه زیربنا-رونا را دگرگون کنند و مفهوم هژمونی -البته در خوانشی دمکراتیک- را به عنوان فصل الخطاب منازعات سیاسی بازسازی کنند.

در واقع لکلائو و موفه نظریه دمکراسی رادیکال را بر مفروضات پساساختارگرایانه بنا می‌کنند. آنان به جای سوژه مدرن و طبقه مارکسیسم، گفتمان؛ به جای جامعه متحد شکل‌یافته حول اصول ثابت، جامعه متکثر متنازع؛ به جای فراروایت عقل به عنوان حل‌کننده اختلافات، هژمونی موقت؛ به جای امر سیاسی گفتگویی، امر سیاسی مجادله‌ای، و به جای سیاست نخبه‌سالارانه، سیاست پوپولیستی (البته از نوع چپ‌گرایانه و نه راست‌گرایانه) را

دمکراسی رادیکال لکائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۵۷

قرار می‌دهند. از منظر آنان ما با چند متافیزیک، استعلاء و تخیل سر و کار داریم: ۱- وجود فراروایتی همچون عقل به‌عنوان فیصله دهنده منازعات؛ ۲- وجود بنیان‌های ثابت ایدئولوژیک که جایگاه من و دیگری در هستی و تاریخ را مشخص می‌کنند؛ ۳- وجود جوهر یا ذات تاریخی که کنترل‌کننده مراحل حرکت یک پدیده از نطفگی تا فعلیت است.

۵. ارزیابی نقاط قوت و ضعف اثر

۱.۵ نقاط قوت اثر

اندیشه‌ورزی لکائو و موفه بر مبنای ترکیب چندین میراث فکری غرب در قالب یک نظریه سیاسی جدید می‌تواند برای دانشوران علوم سیاسی آموزنده باشد. ضمن این که آن می‌تواند به عنوان یکی از منابع اصلی درس «سمینار افکار مارکسیسم و پسامارکسیسم» و یکی از منابع فرعی درس «نظریه‌های سیاسی جدید» در مقطع کارشناسی ارشد بهره برد. چنانچه کیت‌نش بیان می‌دارد «نظریه دموکراسی رادیکال لکائو و موفه در بین سه مدل [دموکراسی مشورتی هابرماس، جهان‌وطنی هلد و دموکراسی رادیکال] تنها مدلی است که به صراحت به سیاست فرهنگی می‌پردازد» (نش، ۱۳۸۹: ۲۵۶). این نکته را نیز بیفزاییم که درست است سیاست‌فرهنگی در آثار متفکران گوناگون اعم از پست‌مدرن، انتقادی، فمینیستی و ... به طرق گوناگونی دنبال شده است، ولی این اثر راهکاری بدیع درباره نظم سیاسی ارائه می‌کند. همچنین نظریه‌سیاسی و اجتماعی جدیدی این کتاب پیوند عمیقی با جنبش‌های جدید دارد. زیرا دموکراسی رادیکال بیش‌ترین توجه خود را به خرده‌روایت‌های سیاسی و اجتماعی معطوف می‌کند. به همین دلیل یکی از معدود نظریاتی است که با جنبش‌های اجتماعی جدید نظیر صلح سبز، مبارزه با نژادپرستی، مسائل زیست‌محیطی، سقط جنین و ... پیوند می‌یابد.

۲.۵ نقاط ضعف اثر

مهم‌ترین نقدهای وارده بر این اثر را می‌توان چنین بیان نمود:

- ایده قدرت-مقاومت لکائو و موفه بیش از آنکه رادیکال باشد، محافظه‌گرایانه است. زیرا از منظر آنان هرچند مقاومت اشکال بسیار متنوعی دارد، اما فقط در پاره‌ای موارد این مقاومت، خصلتی سیاسی پیدا می‌کند و به مبارزاتی تبدیل می‌شوند که ختم مناسبات‌انقیاد را هدف قرار می‌دهند (لکائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۳۹). برای نشان دادن

قوت و ضعف دیدگاه لکلانو و موفه درباره قدرت-مقاومت می‌توان آن را با اندیشه جورجو آگامبن، فیلسوف ایتالیایی، مقایسه نمود. آگامبن معتقد است تا زمانی که تمایز حیات برهنه و حیات مدنی را نادیده بگیریم و هر دو را از یک جنس بدانیم، طرح هرگونه مقاومت در عرصه زیست‌سیاست (نظیر آنچه فوکو معتقد است) نمی‌تواند معضل سرکوب و خشونت را حل کند. به تعبیر دیگر دموکراسی مدرن می‌خواهد آزادی و خوش‌بختی آدمیان را درست در همان‌جایی - «حیات برهنه» - تحقق بخشد که مشخصه‌اش انقیاد انسان‌هاست. بنابراین سرگشتگی، هم‌چنان پابرجا می‌ماند چون سیاست مدرن از «پر کردن شکاف» میان حیات طبیعی و حیات انسانی ناتوان است، و تا زمانی که پاسخ قانع‌کننده‌ای به دست نیامده سیاست به بازی در زمین خشونت و مرگ ادامه خواهد داد (میلز، ۱۳۹۳: ۱۱۱-۱۱۰). بنابراین در چنین شرایطی امکان - مقاومت در درون حیات سیاسی، علیه آن وجود ندارد.

- با وجود آنکه لکلانو و موفه به دنبال ایجاد جامعه بدیل هستند که در آن ثروت، قدرت، قوه استدلال و از این قبیل معیار توزیع کالاهای اجتماعی نباشد، اما در نهایت خود قدرت را به عنوان معیار اصلی این جامعه معرفی می‌کنند. به تعبیر دیگر آنان تعیین هرگونه معیار پیشینی را به منزله برتری دادن معیارهای یک گفتمان بر سایر گفتمان‌ها می‌دانند و در حالی که پیش شرط اساسی یک تفسیر آزادی خواهانه رادیکال از سیاست می‌بایست امتناع از سلطه فکری یا سیاسی هر «بنیان نهایی» برای امر اجتماعی باشد (لکلانو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۸۱). در مقابل می‌توان استدلال کرد پذیرش ابژه قدرت از سوی لکلانو و موفه، نوعی تناقض در اندیشه آنان ایجاد می‌کند، زیرا پذیرش «قدرت»، خود به منزله پذیرش معیاری نهایی در عرصه سیاست است. در حالی که طرح جامعه بدیل مبتنی بر قدرت می‌تواند خطر آفرین باشد و راه را بر هژمونی ایدئولوژی‌های تمامیت خواهانه باز کند. هابرماس نیز این انتقاد را به ایده دموکراسی رادیکال وارد می‌داند و معتقد است دموکراسی که در آن «نتیجه» مبتنی بر قدرت باشد، مشروع نیست (نش، ۱۳۸۹: ۲۸۸). بنابراین ایجاد یک نظام متکثر بر مبنای پذیرش قدرت نمی‌تواند تکیه‌گاهی برای آرمان دموکراسی تلقی شود. زیرا دموکراسی، ایده‌ای مبتنی بر توزیع قدرت در سطوح خرد است و نه مرجعیت قدرت برای دنبال نمودن خیر یا حق خود.

دمکراسی رادیکال لکائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۵۹

- لکائو و موفه در برتری دادن به مقوله گفتمان افراط می‌کنند و گفتمان‌ها را بر همه چیز مقدم می‌دارند. به تعبیر دیگر، آنان همه پدیده‌های اجتماعی را گفتمانی می‌بینند، زیرا معتقدند واقعیت‌های فراگفتمانی به خودی خود معنادار نیستند، بلکه معنایشان تنها از طریق گفتمانی ممکن می‌شود که آن هم وابسته به منظر مخاطبان یا مفسرین است (حقیقت، ۱۳۸۷: ۶۰۷)، در حالی که برخی از نظریه‌پردازان گفتمان همانند فرکلاف میان عمل گفتمانی و عمل اجتماعی تمایز قائل می‌شوند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۶۳؛ ۱۱۱). ضمن این که تأکید لکائو و موفه بر گفتمان و تقلیل سوژه به موجودی زبانی در درون گفتمان، استقلال سوژه را شدیداً به خطر می‌اندازد.

- لکائو و موفه به چند دلیل در دام ایده‌آلیسم یا یک نوع استعلاگرایی نوکانتی گرفتار می‌آیند: نخست اینکه آنها واقعیت ماهوی یا زمین بازی سیاسی در عصر جهانی شدن - یعنی گذار از سرمایه‌داری صنعتی به سرمایه‌داری شناختی - را تا حدود زیادی نادیده می‌گیرند؛ اینکه طبقات کارگر جدیدی - حول کار غیرمادی - شکل گرفته‌اند که به دلیل کلیت نامتجانس و امکان کنش خلاقه، یک انبوه (Multitudinal) را می‌سازند، بنابراین نه تنها کنترل آن‌ها سخت است، بلکه می‌توان از طریق سازماندهی آنان را به نیروی انقلابی بدل نمود (لمکه، ۱۳۹۶: ۷۰-۷۴). همین موضوع را می‌توان از زاویه‌ای دیگر نیز بیان نمود، آن‌جا که لکائو و موفه نگرش اقتصادمحور به سیاست یا به تعبیر دیگر ماتریالیسم دیالکتیکی اقتصادمحور را یکی از موانع آرمان سوسیالیستی [چپ جدید] می‌دانند، اما بدیل آنان در مقابل این ماتریالیسم، گونه‌ای ایده‌آلیسم یا ناواقع‌گرایی است که وجود محدودیت‌های مادی (و به صورت خاص اقتصادی) بر کنش‌های سیاسی را تا حدود زیادی کم اهمیت می‌داند (هوارت، ۱۳۹۰: ۲۱۷). به تعبیر دیگر برتری دادن به امر سیاسی، سبب شده است نقش شیوه تولید، منازعه طبقاتی، کار و انبوه خلق در پیش‌برد تاریخ کم اهمیت تلقی شود (نگری و هارت، ۱۳۸۷: ۱۴۴؛ ۱۶۹ و ۲۶۸). دوم اینکه دموکراسی رادیکال لکائو و موفه، به تمامی معطوف به جامعه مدنی است و نقش قدرت دولتی در مقابله با نیروهای تحول‌خواه را نادیده می‌گیرد. سوم این که لکائو و موفه به یک نظم خودانگیخته یا دست نامرئی دل می‌سپارند؛ یعنی تصور می‌کنند برآیند نیروهای گفتمانی در درون جامعه در نتیجه منطق هم‌ارزی و تفاوت به یک هژمونی موقت منجر خواهند شد. حتی لکائو و موفه نقش روشنفکران ارگانیک در سازماندهی

نیروهای انقلابی علیه نظام سرمایه‌داری را نادیده می‌گیرند. آنان قدرت انقلابی را از مردم می‌گیرند و آنها را به سوژه‌های محصور در گفتمان‌های متفاوت و غیرهمگرا بدل می‌کنند (نگری، ۲۰۱۵). هرچند آنتونیو نگری معتقد است لکلائو مردم را به دال تهی بدل کرده و اراده جمعی و نیروی انقلابی‌گری آنان را تضعیف می‌سازد، اما لکلائو در *عقل پوپولیستی* نشان می‌دهد همین دال تهی مردم نه تنها سبب فراتر رفتن از قالب‌های همچون طبقه و حزب می‌شود، بلکه در نتیجه همنشینی تفاوت‌ها امکان مفصل‌بندی مطالبه‌های همسو را فراهم می‌آورد (لکلائو، ۱۴۰۰: ۱۳۳). بنابراین مفهوم مردم در اندیشه لکلائو و موفه هم‌چنان می‌تواند نقش *انبوه‌نگری* برای رهاسازی را ایفاء کند.

- در عین حال این انتقاد بر لکلائو و موفه وارد شده است که آنان چندان به شکل‌گیری دموکراسی در فضاهای بزرگ باور ندارند، چنان‌چه آنان در فصل چهارم کتاب *هژمونی و استراتژی سوسیالیستی* بیان می‌کنند

... فضاهای سازندهٔ مناسبات اجتماعی مختلف می‌توانند بسیار متفاوت باشند بسته به اینکه چنین روابطی، روابط تولید، شهروندی همسایگی، زوجها یا غیره باشند. بنابراین اشکال دموکراسی متکثر خواهد بود؛ چرا که می‌باید با فضاهای اجتماعی موردنظر منطبق باشند؛ از این‌رو دموکراسی مستقیم نمی‌تواند یگانه شکل سازمانی باشد چون این شکل فقط در فضاهای اجتماعی کوچک کارآمد است (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۸۳).

البته این مدعا صحیح است که دموکراسی مستقیم نمی‌تواند یگانه شکل سازمانی باشد، اما در عصر جدید و با وجود رسانه‌های جمعی تحقق این گونه از دموکراسی چندان هم دور از دسترس نیست. بنابراین این ادعا که دموکراسی مستقیم تنها در فضاهای کوچک اجتماعی کارآمد است، قابل تردید است (تنسی و جکسون، ۱۳۹۲: ۲۶۶).

- لکلائو و موفه در تحلیل‌هایشان به فشارهایی که از جانب ساختارها و نهادهای اجتماعی بر سوژه‌ها وارد می‌شود، توجه کافی نشان نمی‌دهند. به تعبیر دیگر ساخت‌گرایی رادیکال آنها موجب می‌شود که نتوانند شرایط مادی شکل‌دهنده به مناسبات سیاسی را در نظر بگیرند. از آنجا که لکلائو و موفه یک نظریهٔ عمومی در مورد ساختارها و نهادهای اجتماعی ندارند امکان استدلال نظری در این مورد وجود ندارد که چه چیزی بعضی از مناسبات و ترتیبات را موفق و بعضی را ناموفق می‌سازد. به

دموکراسی رادیکال لکلائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۶۱

بیانی دیگر آنان هیچ ارتباط ضروری بین ساختارها و هویت‌های اجتماعی خاص نمی‌بینند (نش، ۱۳۸۹: ۲۸۸-۲۸۷).

- رویکرد کثرت‌گرایی لکلائو و موفه عموماً ناظر بر وضعیت جوامع غربی است. به عنوان مثال هنگامی که نویسندگان در فصل چهارم به بحث جنبش‌های جدید می‌پردازند، کثرت‌گرایی را محدود به جوامع غربی می‌دانند و معتقدند جذابیت این گروه‌بندی در نقش بدیع آنها در مفصل‌بندی، انتشار سریع تخصصات اجتماعی به طیف متنوعی از روابطی نهفته است که خصلت ویژه جوامع صنعتی پیشرفته است (لکلائو و موفه، ۱۳۹۲: ۲۴۹-۲۴۸). در واقع، آنان با معیارهای جوامع صنعتی پیشرفته وضعیت در حال گذار کشورهای آمریکای لاتین را تبیین می‌کنند. بنابراین کثرت‌گرایی مورد نظر این دو متفکر پدیده‌ای مختص جوامع غربی است (ضمن آن که آن‌گونه که آنان ادعا می‌کنند چندان هم نمی‌تواند عنصر ستیزه‌گری و آنتاگونیسم در برابر «غیریت» و «دیگری» را به‌نمایش بگذارد). به تعبیر دیگر نظریه دموکراسی رادیکال لکلائو و موفه با توجه به نگرش محدودشان در مورد کثرت‌گرایی، نظریه‌ای شدیداً مختص فرهنگ غربی باقی می‌ماند (نش، ۱۳۸۹: ۲۹۰). بدین معنا رویکرد لکلائو و موفه بازتولید کننده موقعیت حاشیه‌ای برخی گروه‌ها همانند «جهان‌سومی‌ها» یا «استثمار شده‌ها» است؛ از سوی دیگر آنان مشخص نمی‌کنند گروه‌های به حاشیه رانده شده چگونه می‌توانند با هم همکاری کنند؟ اگر در درون یک جامعه هم‌وازه بخشی از جامعه در موقعیت حاشیه‌ای باقی بمانند چه کسی مقصر است خود آنان و یا ساختار پنهان و متصلب قدرت حاکم؟ این که آیا صرفاً پذیرش دیگری به‌عنوان مخالف و نه دشمن وی را توانمند می‌سازد تا علایق یا منافع خود را دنبال نماید؟

۶. نتیجه‌گیری

هدف هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال بیش از هر چیز معرفی رویکردی بدیل به نام دموکراسی رادیکال است. این رویکرد تضاد و تخصص را مبنای کنش‌گری سیاسی و اجتماعی می‌داند. بدین معنا که تضاد و تخصص پیش‌برنده سیاست و اجتماع هستند و از این رو سیاست با پیکار، منازعه، نظم موقت، هژمونی‌های سیال تعریف می‌شود. این رویکرد، هژمونی و مفصل‌بندی را تعیین‌کننده نظم موقت می‌داند؛ و معتقد است هژمونی موقت مانع سلطه پایدار یک گروه یا گفتمان می‌شود. همچنین این رویکرد

رابطه «خود» و «دیگری» را وابسته به موقعیت‌های اجتماعی متفاوت می‌داند و مرزهای هویتی سیال است. بنابراین در این حالت تساهل در مقابل دیگری و عقایدش پدیده غالب خواهد بود. زیرا امر سیاسی حاصل جمع صفر نیست و گفتمان‌ها در موقعیت متفاوت می‌توانند ایده‌های خود را تعریف کنند، بازشناسند و از این‌رو منافع خود را در کنار دیگری دنبال کنند. چنین رویکردی، اجماع عقلانی را بر نمی‌تابد، زیرا توافق بر سر ارزش‌ها و آرمان‌ها منجر به هژمونی یک گفتمان بر سایر گفتمان‌ها یا خرده گفتمان‌ها می‌شود؛ از این‌رو دموکراسی رادیکال رویکردی است مبتنی بر پرکسیس گفتمانی خرده‌روایت‌ها، سرکوب‌شده‌ها، به حاشیه رانده‌شده‌ها و افراد و گروه‌های خاص. این رویکرد نه تنها پاسدار تکثر است بلکه بر یک نظم موقت قابل مجادله بنا می‌شود؛ به تعبیر دیگر هر مصالحه‌ای در این رویکرد موقتی است. بنابراین نظم دمکراتیک قابل مجادله، هیچ مرکز از پیش داده شده‌ای ندارد. پس دموکراسی رادیکال چند مرکزی یا به تعبیر دقیق‌تر بدون مرکز است و ورود گفتمان‌های متعدد و نوظهور در عرصه اجتماعی را مسدود نمی‌کند. همان‌گونه که خود و دیگری را در ارتباط آنتالوژیک با هم قرار می‌دهد («خود» بدون وجود «دیگری» قابل شناسایی نیست)، «مسئولیت در قبال دیگری (غیر)» هم از منطق‌های روابط اجتماعی می‌داند.

نهایت اینکه ایده لکلائو و موفه، اندیشه پسامارکسیستی-پساساختارگرایانه را یک قدم به جلو هدایت می‌کند: زیرا آنان هژمونی را به منطق عمومی امر سیاسی بدل می‌کنند؛ و بستر هژمونی را تغییر می‌دهند؛ دیگر هژمونی نه در قلمر سیاسی پیشین -مثلاً دولت یا حزب- بلکه در عرصه اجتماعی عمل می‌کند؛ جایی که هویت‌های متفاوت به مجادله با هم می‌پردازند و در نتیجه منطق هم‌ارزی و مطالبات انباشته شده، دال‌های معنایی هم‌پوشانی می‌یابند و به تعبیر دقیق‌تر مطالبات حول دال‌های تهی همچون مردم مفصل‌بندی می‌شود؛ هژمونی موقت برای رفع مطالبه جدید شکل می‌گیرد؛ این هژمونی به معنای پایان اختلاف‌ها و دستیابی به یک اجماع پایدار نیست.

در کل ایده دموکراسی رادیکال لکلائو و موفه نه تنها از تقلیل‌گرایی اقتصادگرایانه مارکسیستی فراتر می‌روند، بلکه نشان می‌دهند امر سیاسی، سازنده امر اجتماعی است، همچنین از غایت‌گرایی مدرن و به‌ویژه مارکسیستی هم رها می‌شود؛ دایره شمولیت گروه‌های مشارکت‌کننده در ساخت سیاسی-اجتماعی را افزایش می‌دهد؛ حاوی راه‌حلی برای آشتی خاص‌گرایی و عام‌گرایی است؛ بدین معنا که نه صرفاً بر حرکت‌های جدایی‌طلبانه و پراکنده گروه‌های حاشیه‌ای و اقلیت تاکید می‌کنند و نه این‌که آنها را به پذیرش معیارهای کلی انتزاعی

دمکراسی رادیکال لکائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۶۳

سرکوب‌گر دعوت می‌کند و برخلاف دیدگاه ضدبنیان‌گرا، مبنایی مثبت (هژمونی موقت) برای تصمیم‌گیری و حرکت اقتضایی طرح می‌کند؛ این همان لحظه پس‌بنیان‌گرایانه لکائو و موفه است.

با این حال می‌توان بدین ایده همچنان نقدهای جدی وارد نمود، از جمله: عدم تمایز عرصه‌گفتمانی و غیر گفتمانی؛ کم توجهی به نقش نهادها و ساختارهای اجتماعی در شکل‌گیری گفتمان‌ها؛ برتری دادن به سیاست (عنصر قدرت-هژمونی) بر اجتماع و اقتصاد؛ نگاه عموماً ساختارگرایانه به گفتمان که تا حدودی از استقلال سوژه می‌کاهد؛ کم‌توجهی به مقاومت ساختارهای سرمایه‌دارانه و بازتولید نظام سرمایه‌داری در اشکال جدید؛ غرب‌محوری، آرمان‌گرایی و استعلاگرایی از گونه‌کانتی. با این اوصاف می‌توان ایده دمکراسی رادیکال لکائو و موفه را راهی به سوی سازش مارکسیسم و پسامدرنیسم مثبت دانست که امکانی برای فراترفتن از جوهرگرایی، بنیان‌گرایی و فرا روایت خطی فراهم می‌کند.

کتاب‌نامه

- بشیریه، ح. (۱۳۸۷ الف). اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم؛ تاریخ اندیشه‌های مارکسیستی، تهران: نی.
- بشیریه، ح. (۱۳۸۷ ب). گذار به دموکراسی (مباحث نظری)، تهران: نگاه معاصر.
- تاجیک، م. و پ. اشکورزاده (۱۳۹۸) «تأملی بر امکان سوژه سیاسی با توجه به نظریه‌ی ارنستو لکائو»، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۰، شماره ۳ - شماره پیاپی ۳، صفحه ۵۲-۷۳.
- تسی، ا. جکسون، ن. (۱۳۹۲). مبانی سیاست، ترجمه جعفر محسنی دره‌بیدی، چاپ اول، تهران: ققنوس.
- حقیقت، ص. (۱۳۸۷). روش‌شناسی علوم سیاسی، قم، دانشگاه مفید.
- رورتی، ر. (۱۳۸۵). پیشامد، بازی، و همبستگی، ترجمه پیام یزدانجو، تهران: مرکز.
- قادری، ح. (۱۳۹۰). اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم، تهران: سمت.
- قوام، ع. (۱۳۸۸). سیاست‌های مقایسه‌ای، تهران: سمت.
- لکائو، ا. (۱۴۰۰). پوپولیسم؛ درباره عقل پوپولیستی، ترجمه مراد فرهادپور و جواد گنجی. تهران: نشر مرکز.
- لکائو، ا. موفه، ش. (۱۳۹۲). هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال، ترجمه محمد رضایی، تهران: ثالث.
- لمکه، ت. (۱۳۹۶). درآمدی پیشرفته بر زیست‌سیاست، ترجمه بهراد رحمانی، تهران: نشر مرکز.
- لیت، م. (۱۳۸۶). «یورگن هابرماس و دمکراسی مشورتی» در دمکراسی لیبرال و منتقدان، ویراسته اپریل کارتر و جفری استوکس، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

۱۶۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

- مالپاس، س. (۱۳۸۸). پسامدرن، ترجمه بهرام بهین، تهران: ققنوس.
- مشیرزاده، ح. (۱۳۹۱). تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران: سمت.
- مکنی، ل. (۱۳۸۶). «میشل فوکو و دموکراسی مجادله‌ای» در دموکراسی لیبرال و منتقدان، ویراسته اپریل کارتر و جفری استوکس، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- موفه، ش. (۱۳۸۸). «مقاله در حمایت از مدل مجادله‌ای دموکراسی» ترجمه حسن آب‌نیک‌کی در کتاب نظریه سیاسی در گذار، ویراستار: نوئل اسولیان، تهران: کویر، صص ۱۸۷-۲۱۴.
- میلز، ک. (۱۳۹۳). فلسفه‌آگامین، ترجمه پویا ایمانی، تهران: مرکز.
- نش، ک. (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی سیاسی معاصر، جهانی‌شدن، سیاست، قدرت، ترجمه محمدتقی دلفروز با مقدمه حسین بشیریه، تهران: کویر.
- نگری، آنتونیو و مایکل هارت (۱۳۸۷) انبوه خلق: جنگ و دموکراسی در عصر امپراتوری، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- هوارت، د. (۱۳۹۰). «مقاله نظریه‌گفتمان» در کتاب‌روش و نظریه در علوم‌سیاسی، تألیف دیوید مارش و جری استوکر، ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هورکهایمر، م. و ت. آدورنو (۱۳۹۶). دیالکتیک روشنگری، ترجمه مراد فرهادپور و امید مهرگان، چاپ ششم، تهران: هرمس.
- هیوود، ا. (۱۳۸۹). سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران: نی.
- وارد، گ. (۱۳۸۹). پست‌مدرنیسم، ترجمه قادر فخر رنجبری و ابوذر کرمی، چاپ سوم، تهران: ماهی.
- یورگنسن، ی. و ل. فیلیپس (۱۳۸۹). نظریه و روش تحلیل گفتمان، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality, V 1: An Introduction*, New York: Vintag Books.

Futures. London: Routledge.

Harvey, K. (2012). *Democratic Agonism: Conflict and Contestation in Divided Societies*.
<https://www.e-ir.info/2012/10/20/democratic-agonism-conflict-and-contestation-in-divided-societies/>.

Howarth, D. (2015). *Ernesto Laclau; Post-Marxism, Ppopulism and Criticue*, London: Routledge
 Innovators in Political Theory.

Laclau, E. (2006) "Ideology and post-Marxism", *Journal of Political Ideologies*, Volume 11, Issue 2:
 Special Tenth Anniversary Issue: The Meaning of Ideology: Cross-Disciplinary Perspectives (II),
 Pages 103-114.

Mouffe, Ch. (2000a). *the democratic paradox*, London: verso.

Mouffe, Ch. (2006). *on the political*, routledge/taylor and francis group, london and new york.

Mouffe, Ch. (2000b). *Deliberative Democracy or agonistic pluralism*, institute fur Hoherstudien (Ihs),
 wien institute for advanced studies, Vienna.

دمکراسی رادیکال لکلائو و موفه: پاسخی ... (محمدعلی توانا و فرزاد آذرکمند) ۱۶۵

Mouffe, Ch.(2007).Artistic activismand agonistic spase, art and research, a journal of ideas, contextsan
ISSN 1752-6388.

Negry, A. (2015) Negri on Hegemony: Gramsci, Togliatti, Laclau, in:

<https://www.versobooks.com/blogs/2179-negri-on-hegemony-gramsci-togliatti-laclau>

Purcell, M (2008) Recapturing Democracy: Neoliberalization and the Struggle for Alternative Urban

